

Vekov Károly

Gyulafehérvár központi szerepköre a középkorban és kora újkorban *

Azok számára, akik nem otthonosak az Erdély történelmét érintő kérdésekben, talán magától értetődőnek tűnne, hogy az erdélyi fejedelemség székhelye mindig is Gyulafehérvár volt. Sőt, nagyon sokak számára ez olyan történelmi valóságként jelenik meg, mely érvényes a fejedelemség előtti korra is. Legbeszédesebb bizonyítéka ennek, hogy a gyulafehérvári székhely jellegét és természetét tekintő vélemények a legkülönbébbek, ugyanúgy, mint annak megválaszolása is, hogy kinek a székhelye volt is tulajdonképpen Gyulafehérvár városa. Némely történész, főleg módszertani téren tanúsított következetlensége – így az írott források tanúságának való ellentmondás, s ugyanakkor valamely történelmi korszak történelmi realitásainak más korba való átvétele – magyarázhatná az egymással ellentétes nézetek kialakulását a Maros-menti város státusát illetően.

Nagyjából három osztályba csoportosítva e nézeteket, Gyulafehérvár volt:

1) Erdély közigazgatási és politikai centruma. Többben e nézetet fenntartják a magyarok megjelenését és honfoglalását megelőző korszakra, sőt a magyar uralom kezdeti időszakára is.¹ „A XIII–XIV. századi latin–magyar krónikák, melyek korábbi információk alapján mesélik el a magyarok viselt dolgait, az erdélyi vajdaság legfontosabb centrumai közé sorolják a Maros-menti várost már a X. század és a következő század elején.”² A város újabb monográfiája így foglalja össze: „Történészeink a gyulafehérvári települést,

* Jelen írás az 1980-as években a bukaresti Nicolae Iorga Történelmi Intézetben tervmunkaként készült nagyobb tanulmány része. A könyvészeti utalásokat nem módosítottam.

a XI. század elejére vonatkozóan, az Erdélyi vajdaság központjának státusával ruházzák fel, amelynek nagy települési fontossága már a IX. századtól megnyilvánul, annak következtében, hogy a frankok csapásai alatt meggyengül az avar uralom e részen.”³ Ellentétben az említett monográfia megfontolt megfogalmazásaival, melyek szerint a XI–XIII. századi Gyulafehérvár Erdély legfontosabb centrumainak csupán *egyike*, Horia Ursu szerint a város megtartja politikai centrum szerepét a magyarok betelepülése után is,⁴ akiket azonban Ștefan Pascu virtuális, tehát nem tényleges, csak „in partibus” uralkodóknak tart.⁵

Gyulafehérvár fejedelemségkori központi szerepéről, valamint fejedelmi székhely voltát illetően az újabb történetírás pozitív⁶ módon nyilatkozott, bár e tanulmányokban gyakran használják – véleményünk szerint – nem megfelelő értelemben a főváros (*capitală*) fogalmat. (A magunk részéről úgy gondoljuk, hogy a középkorban, vagy egyáltalán a hűbéri körülmények között helyesebb volna a székhely fogalmat alkalmazni, akkor is, ha e székhely állandóvá válik, s a főváros terminust a modern állam politikai-közigazgatási központjának jelölésére vegyük igénybe.)

Míg Gyulafehérvár város múltjáról megjelent legutóbbi szintézis, az utóbbi évtizedek régészeti eredményeit felhasználva, Gyulafehérvárt a vajdaság román népessége központjának tekinti a VII-tól a X. vagy XI. századig,⁷ Ion Berciu,⁸ de főleg Horia Ursu⁹ fenntartották, hogy Gyulafehérvár „a vajdaság fővárosa”. E kijelentés lényegét nem gyengíti az a kitétel sem, hogy ez nem volt állandó székhely, valamint az, hogy az erdélyi vajda csak „formálisan székel Gyulafehérvárott”.¹⁰

Mivel Fehér vármegye elnevezése nyilvánvalóan Gyulafehérvár várostól származik, s e vármegye eleinte magába foglalta Erdély elsősorban déli, de legnagyobb részét, ebből adódóan „nem véletlen, hogy az 1200–1201-ben először említett erdélyi vajdák egy időben Fehér megye ispánjainak címét is viselik.”¹¹ Következésképp, nemcsak a vajda székel Gyulafehérvárott, hanem – miután ő megválik e címtől – maga a Fehér megyei ispán is.

2) A fentebb említett véleményekkel párhuzamosan – és velük nem mindig ellentétben – a szakirodalom megállapítása szerint Gyulafehérvár püspöki székhely is volt. A nézetbeli eltérések hol az illető püspökség jellege vagyis rítusa tekintetében merülnek fel, hol a periódus meghatározását illetően.

Ekképp, mind az általános, mind az egy-egy témát feldolgozó román szakmunkák megegyeznek abban, hogy Gyulafehérvár püspöki székhely volt.¹² A gyulafehérvári római-katolikus székesegyház régészeti ásatásai, a keresztelőkápolna és a katedrális I. és II. építési szakaszai nyomán a püspökség korát emígy próbálták megállapítani: a IX–X. század mint görögkeleti püspökség székhelye, valamint a XI–XII. század mint a katolikus püspökség székhelye.¹³ A XII. századtól kezdődően Gyulafehérvárat katolikus püspök székhelyének tekintik.

3) A szakirodalomban fellelhető az a nézet is, miszerint Gyulafehérvár egyidejűleg a világi politikai hatalom székhelye, a vajdaságé (illetve ispánságé), valamint az erdélyi püspöki egyházmegye, azaz egyházi hatalom székhelye is volt. Ezt képviseli Mircea Rusu,¹⁴ és ugyanezt a következtetést vonja le a XII–XIII. századra vonatkoztatva Gheorghe Anghel.¹⁵

A történetírás következtetéseiének rövid felvázolása után talán eléggé jól körvonalazódik egyfelől a kutatás jelenlegi stádiuma, másfelől megjelennek a „kényes” pontok, a kellőképpen nem tisztázott, az írott vagy régészeti forrásokra hivatkozó, de nem eléggé alátámasztott állítások. Elsősorban Gyulafehérvár kettős – világi és egyházi – székhely voltáról van szó: ha igen, meddig volt az, illetve mikor szűnt meg kettős székhely szerepe?

A városok kialakulását elősegítő tényezőket Arnold Toynbee sorakoztatja fel a városokról írott könyvében, amelyben kimutatja, hogy a városok gazdasági, urbanisztikai fellendülése két alapvető feltétel teljesülésével függ össze: az ellátással és a stratégiai feltétellel.¹⁶ Gyulafehérvár kimerítően eleget tett e feltételeknek, főleg miután a rómaiak a hegyek felőli fennsíkon megépítették óriási méretű castrumukat. Ennek a maga során jelentős szerepe

volt Apulum város későbbi sorsában, a római kivonulást követő időkben is. Az épületek nagysága s maga a felhalmozott építőanyag is – a kő – vonzerőt gyakorolt már a népvándorláskor kezdetétől. Ugyanígy, egész Európa területén egyes települések városi jellegű ókori előzményei építészeti magjuk által elősegítették a középkori város kialakulását, a lakosság folytonosságát, s majd a korai gazdasági fellendülést, a népvándorlók betörései dacára. Gyulafehérvár, a hasonló európai települések mintájára, bár valamivel csekélyebb arányban, az ilyen, az antik római város romjain született város típusát képviseli, nemcsak struktúrájában és megjelenésében, hanem azáltal is, hogy viszonylag gyorsan szerzi meg egy kiterjedt terület centrumának minőségét, más városokat jóval megelőzve.¹⁷ Gyulafehérvár jelentőségét bizonyítja a település majdnem megszakítás nélküli folytonossága, melyet az a legfontosabb régészeti felfedezés bizonyít, mely több száz sírt tárt fel a VII.–XII. század közötti időszakra.

Ugyanez a jelentős szerep következik az idősebb és fiatalabb Gyula X., illetve XI. századi jelenlétéből. Utóbbit maga Szent István győzte le.¹⁸ E győzelem után Erdélyt a királyi vármegyerendszer szerint szervezték meg, később a XIII. századtól kezdődően a nemesi vármegyerendszer szerint, Erdélyt a 7 vármegyére, és a székekbe osztott Székelyföldre és Királyföldre tagolva.

Ennek nyomán Gyulafehérvár is ilyen királyi várrá vált. Amint a vármegye neve is mutatja, a hét vármegye egyikének központja lett, mely kezdetben talán a legnagyobbként a Kárpát-kanyarig terjeszkedett. Fehér vármegye ispánjának 1177-beli – „Gál az erdélyi Fehér vármegye ispánja”¹⁹ – első okleveles említése után e tisztség egyre gyakrabban jelenik meg az oklevelekben. 1200-ban az erdélyi vajda rövid ideig a Fehér megyei ispáni tisztséget²⁰ is betöltötte, ezután pedig egymás után más vármegyei²¹ ispáni tisztséget is sorra, míg a XIII. századtól kezdődően a vajdai cím mellé állandó jelleggel társult Szolnok vármegye²² ispáni tisztsége. Következésképpen a vajdai és ispáni funkció halmozása bizonyos pillanatokban teljesen esetlegesnek tűnik és – e tényből kifolyólag

- e két tisztséget két különböző személy is betölthette, mégis mindkettőnek - az előzetesen ismertetett nézetek szerint - Gyulafehérvárott kellett székelni. Mi lehetett azonban a tényleges helyzet?

A tatárjárást megelőző korra a forráshiány miatt nem szögezhetünk le végérvényesen semmit. Legfeljebb az 1241-es adatokból következtethetünk, természetesen csak a feltételezés igényével, ezúttal azonban mégis konkrét adatokra támaszkodva.

1246. május 6-án IV. Béla király a visszatérő lakosokat és szabad állapotú vendégeket, akik Gyulafehérváron letelepednének, felmenti a vajda és a megye ispánjának bíraskodása alól; s teszi ezt az erdélyi püspök kérésére, aki szerint: „az ellenséges tatárok pusztítása következtében egyházmegyéje annyira megfogyatkozott a pusztítás előtti lakosságában, hogy ezidáig nincs vagy alig van némi lakosság »in Alba«, az is püspöksége székesegyházának népe.²³

Ebből az oklevélből következik elsősorban, hogy Gyulafehérvár volt az erdélyi püspök székhelye. Ez a tény önmagában nem zárja ki azt, hogy a vajda és az ispán székhelye is ott lett volna. Azonban teljesen valószerűtlennek tűnik, legalábbis ezen oklevél kiadásának pillantától, hogy az előző kettő székhelye olyan városban lett volna, ahol jogi szempontból senki sem alávetett nekik. Ugyanúgy, az oklevélben ismertetett helyzetből, de megfogalmazásaiból adódóan is bizonyos, hogy a püspök 1241-et megelőzően is Gyulafehérvárott székel, továbbá, hogy a püspökhöz valamilyen módon tartozó hajdani lakosok és „szabad állapotú vendégek” jogilag a vajdától és az ispántól függték. A királyi exemptióból adódik, hogy e két világi tisztségtől csak jogi téren függték a lakosok. Feltételezhetjük tehát, hogy ezt az oklevélben is megjelenő jogi aspektust leszámítva - mivel mást nem említ a dokumentum, holott a város helyzete arra készíthette volna a királyt, hogy a lakosoknak és a püspöknek más privilégiumokat is adjon, ha ezekre volt rá mód - a város lakosságának 1241 utáni helyzete azonos volt a tatárjárás előtti helyzetével. Ebből következne, hogy Gyulafehérvár városlakói közvetve vagy közvetlenül csak a püspöktől függték, 1242 után jogi szem-

pontból is. Az oklevél jelentősége és kiváltság-jellege nem jelenti csupán a bírói hatóság módosítását, hanem azon hatóság jövedelmeinek nem elhanyagolható mértékű gyarapítását is, amelyhez ezentúl a város lakosai tartoztak. E hatóság pedig a püspökség volt.

E ténynek bizonyítéka IV. László király 1288-i oklevele is, amely elrendeli az erdélyi püspök birtokainak, Kolozsvárnak és Gyulafehérvárnak elkobozását *minden* tartozékukkal együtt.²⁴ Következésképpen az egész város a püspök birtoka volt, tehát a vajda nem székelhetett ott. E következtetésnek nem mond ellen az sem, hogy a XIII. századi Gyulafehérvárra vonatkozó oklevelek Gyulafehérvár várbirtokairól tesznek említést (*Gymurd*, a Maros mentén),²⁵ a várhoz tartozó földekről, azonban anélkül, hogy birtokosként a királyt jelölnék meg pontosabban, s ezáltal a vajda vagy a Fehér megyei ispán hatósága alá tartoztak volna.²⁶ Csak 1278-ban említi egy oklevél „Fehér megyei földjeink”-et, ezek azonban a királyi vendégeké²⁷ (*hospites*) voltak, akik köztudomásúan nem tartoztak az ispáni vagy vajdai hatáskör alá. Az 1206 és 1266-beli gyulafehérvári várjobbágyokat említő oklevelekből sem vonhatunk le semmilyen következtetést, hiszen a főpapságnak is, akárcsak a királynak és a várral rendelkező nemeseknek, lehettek saját várjobbágyai.²⁸ Ekképp például az 1291-ben említett (Gyula)Fehérvár várának jobbágya a városbeli káptalané volt.²⁹ Még a XIV. században is őrzik a várjobbágyság intézményének emlékét, amikor a püspök megemlíti egy elhunyt papot, ki a vár jobbágya³⁰ volt. Nem mérvadó az az 1219-i oklevél sem, amely a „vár lakosai”-t („populi castrenses”) említi.³¹

A szászok 1277-es támadása után, amikor a várost és a székesegyházat felgyújtották és körülbelül 2000 ember esett ennek áldozatul, IV. László király 1278-i oklevelében minden tartozékával és haszonvételével együtt adományozza a püspökségnek a *királyi földek maradékát*: „a nevezett Szent Mihály templom mellett, amelyre a mi vendégeink települtek, s amely most minden lakosságától elpusztított ugyanazon szászok dühe miatt”. Az oklevél megfogalmazásából kikövetkeztethető, hogy 1278-ban felszámolják

a hajdan Fehér várához, pontosabban az ispánhoz tartozó királyi földeket. Biztosra vehető, hogy középkori szokás szerint az erdélyi püspökséget olyan királyi földekkel látták el, amelyek a királyi vár földjei voltak előzőleg. Az ilyen jellegű földek, valamint e földek lakóinak adományozásával a XIII. századi oklevelekben találkozunk utoljára. E királyi földek püspöki kézbe való átadása következtében – 1278-ban történik az utolsó adományozás a különleges királyi kiváltságok átadásával együtt – a vajda, valamint a Fehér megyei ispán nem birtokolnak többé semmit Gyulafehérvár városában, még ha annak előtte más is lett volna a helyzet, ugyanis hivataluk fejében ők rendelkeztek a királyi földek és ezek lakói fölött.³²

Mivel a vár különböző társadalmi kategóriái egyaránt feltűnnek a világiak és az egyháziak körében, s mivel 1241-től kezdődően – vagy talán már a XIII. század elejétől – Gyulafehérvár vára a püspök kizárólagos birtoka, aligha lehetne bizonyítani, hogy ugyanitt székelte volna a vajda vagy a Fehér megyei ispán. Sőt, Janits kutatásai szerint Fehér megye ispáni tisztét az alvajda viselte, akinek székhelye – tehát az ispáné is – az egész középkorban közismerten Szentimrén³³ volt, a Gyulafehérvártól 9 km-re lévő helységben. Arról, hogy az alvajda töltötte be e tisztséget, oklevelek tanúskodnak a XIV. század hetedik évtizedétől az 1425. évi utolsó ilyen jellegű említésig.³⁴

Megjegyzendő az is, hogy a vajdának nem volt saját meghatározott székhelye Erdélyben, hacsak nem tekintjük annak Szentimrét, ahol bírói széke volt, itt azonban legtöbbször helyettese, az alvajda képviselte, akinek ténylegesen itt volt a székhelye. A vajda, mint a magyar királyság egyik főura, a királyi tanács tagja is volt, igazságszolgáltatási feladatai voltak nemcsak Erdélyben, hanem a királyi udvarban is,³⁵ tehát nagyon sok ideig volt távol Erdélytől, vagy – jobban mondva – nem volt itt állandó székhelye. Amikor a vajda Erdélybe érkezett valamilyen jól meghatározott – katonai vagy bírói – feladattal, élhetett descensus-jogával, rövid időre berendezkedhetett valamely városban vagy saját birtokán – ha volt

neki ilyen –, de leginkább valamely királyi birtokon és elsősorban a neki hivatalból alárendelt királyi várak valamelyikében (Kecskés, Léta, Csicsó, Bálványos, Kóhalom, Déva),³⁶ amelyeket vajdai váraknak is neveztek, jöllehet királyi várak voltak.

Ewig módszerét követve – aki pontos kritériumok alapján megpróbálta azonosítani a meroving és karoling királyok székhelyét annak alapján, hogy hol építették palotáikat, melyek voltak kedvelt útvonalai, városaik, ahol leginkább időztek, templomalapításaik, temetkezési helyük, hol tartották nemesi gyűléseiket stb.³⁷ – arra a következtetésre juthatunk, hogy a vajdának nem volt állandó székhelye.

Nem ismerünk egyetlen épületet – palotát, házat – sem Gyulafehérvárott, amely a vajdáé lett volna, vagy az ő székhelyeként szolgált volna. Sem az írott, sem a régészeti források, de még a hagyomány sem tud erről. Amint a gyulafehérvári székesegyház sem volt a vajdák temetkezőhelye. A vajdák hosszú sorából egyedül Hunyadi János ragaszkodott a városhoz s magához a katedrálishoz. Az ő sírja valóban a székesegyházban van. Ez azonban erdélyi származásával magyarázható, szülőföldjéhez fűződő különleges ragaszkodásával, azzal az érzelmmel, amelyről kisebbik fia, Mátyás király is tanúbizonyságot tett, aki jelentős adományokat tett az erdélyi templomoknak apja emlékére. Hunyadi Jánost megelőzően és utána sem volt szokásban a vajdákat a gyulafehérvári székesegyházba temetni. Ez annál természetesebbnek tűnik, ha tudjuk, hogy a vajdák legnagyobb része nem volt erdélyi származású (aminthogy legtöbbször azok voltak az alvajdák), s így a vajdák, sokszor más királyi tisztségek viselőiként is, a saját birtokaikon lévő családi/nemzetségi temetkezési helyen lelték örök nyughelyet.

Ha a vajda valóban Erdélyben székelte volna, az alatt a néhány hét alatt, míg itt tartózkodott, az oklevelekben sokkal nagyobb gyakorisággal kellene megjelennie egy bizonyos székhelynek vagy városnak, valószínűsíthetővé téve azt, hogy valóban létezett egy székhely vagy kedveltebb város, ahol a vajda szívesebben időzött

erdélyi tartózkodása idején. A vajdák által kiadott oklevelek átfésülése után, szemügyre véve az oklevelek kiadásának helyét is, levonhatunk néhány alapvető következtetést – legalábbis a bennünket érdeklő kérdésekről. Így például 1302-1360 között, az Erdély történetére vonatkozó oklevélgyűjtemény alapján, nyilvánvalóvá válik, hogy a vajda a legkülönbözőbb városokban adta ki oklevelét.³⁸ Ugyanezzel a tarka képpel találkozunk a XIV. század végét tekintve is az 1472-es évig, ha végiglapozzuk a századok történetére vonatkozó oklevélgyűjtemény kötetét is.³⁹ Megváltozik azonban a helyzet, ha a alvajdai oklevelek kiadásának helyét figyeljük. A nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon, sőt némelykor Bulgáriában és még Havasalföldön is kiadott vajdai oklevelekhez viszonyítva, az alvajdai oklevelek többségét Erdély területén adták ki. Ellenőrző mintavételként használtuk a DIR és DRH C sorozat okleveleit az 1301-1365 közötti időszakra, valamint az Urkundenbuch-ot az 1391-1473 közötti időszakra (az első sorozat a XIV. századot fedi le, a második pedig a századokra vonatkozó sajátos jellege által hasznosítható). Statisztikai elemzést alkalmazva bizonyos következtetéseket vonhatunk le a tekintetben, hogy milyen gyakorisággal szerepelnek egyes helységek az oklevelek kiadásának helyeként. Mindez nemcsak azt mutatja ki, hogy az alvajdák okleveleiket elsősorban bizonyos helységekből adták ki, hanem annak valószínűségét is növelik, hogy mivel az alvajdák hosszabban időztek e helységekből, ezek talán székhelyek is lehettek. Mindkét oklevélgyűjtemény alapján kimutatható a középkori tisztségviselők itineráns jellege, valamint huzamosabb tartózkodásuk saját birtokaikon, ahol nem ritkán intézték a hivatalukkal járó problémákat. Az alvajdai oklevelek kiadásának helyszíneként szereplő helységeket előfordulásuk gyakorisága alapján rangsorolva kiderül, hogy az első helyre Szentimre kerül, itt adták ki ugyanis az 1301-1365 közötti alvajdai oklevelek 72,67 %-át (95-öt). A második helyen Torda áll, ahol a rendi gyűléseket tartották és amelyhez az alvajdát több feladat kötötte. Csökkenő sorrendben következik Felsővárada (Szentimre közelében) és Hátszeg 4-4 oklevéllel, továbbá Kolozs-

monostor 3 oklevéllel. Az egy oklevél keltezésének színhelyeként szereplő helységek közül megemlíthetjük Léta várát és Küküllővárat, melyek királyi várakként a vajda rendelkezésére álltak, ami magyarázza azt, hogy innen adta ki őket az alvajda. A többi helyszín vagy családi birtok, vagy olyan helységek, ahol az alvajda különböző peres vagy másfajta ügyeket oldott meg: Magyarsülye, Maroscsesztve, Ilyésháza, Fahíd, Szamosfalva, Bonchida, Erked. A szervezéssel együttjáró és főleg a szászokkal kapcsolatos problémákat tekintetbe véve, felvázolható az Urkundenbuch alapján összeállított statisztika. A 147 alvajdai oklevél közül 47, tehát majdnem egyharmaduk (31,97%) Szentimrén volt kiadva. A maga 33 oklevelével 22,44%-ot képvisel Torda, ahol a rendi gyűléseket tartották, tükrözve az alvajda egyre növekvő szerepét ennek az intézménynek a működésében. Megnőtt Küküllővár szerepe is (9 oklevéllel), Nagyszében 6-tal szerepel, Küküllőkörös 4-gyel, Sebeskáporna 3 alvajdai oklevéllel. Déva vajdai várként 2 oklevéllel jelenik meg, de ugyanennyivel Beszterce, Medgyes vagy olyan falvak, mint Küküllőszentmárton, Kísszentlászló azaz Szászszentlászló, Gledény, Buda. Az egy oklevél kiadásának színhelyeként szereplő városok és vásárhelyek sorába tartozik Brassó, Kolozsvár, Marosvásárhely, s mellettük szintén egy oklevéllel – Gyulafehérvár. Úgy tűnik, egyedül azt az oklevelet adták ki Gyulafehérvárról – a törökök elleni felkészülés hevében –, amelyben a Gyulafehérváron feltehetőleg a hadszervezés tökéletesítése végett időző alvajda készenlétre szólítja fel a szebenieket, valamint megbízza őket a brassóiak értesítésével is.⁴⁰

Mindezekből következik, hogy a vajdáknak egyáltalán nem, sőt az alvajdáknak sem volt székhelyük Gyulafehérvár. A vajdák, kik nem tartozkodtak állandó jelleggel Erdélyben, – lévén hogy különféle feladataik voltak a királyi udvarban vagy speciális küldetéseknek kellett eleget tenniük a király parancsából – Erdélyben tartózkodásuk idején, akárcsak helyetteseik, az állandó jelleggel Erdélyben tartózkodó alvajdák, a vajdai „honor”-hoz tartozó várak valamelyikében „székeltek”, elsősorban Szentimrén vagy a többi királyi

vár egyikében (amelyek később kizárólag a vajdáéi lesznek) avagy valamelyik saját birtokukon, ám semmiképpen nem Gyulafehérváron, amely kizárólag Erdély püspökének székhelye volt és a káptalané.

Erdélyben tartózkodásuk idején a vajdák által kiadott oklevelek százainak kiadóhelye valamely erdélyi helység, s csak kivételes alkalmakkor volt kiadva néhány oklevél Gyulafehérváron. Ezeket nem amiatt adták ki Gyulafehérváron, mert itt lett volna a vajda székhelye, hanem mert az érintett felek egyike vagy a püspök volt vagy a káptalan. Hasonlóképpen találunk olyan okleveleket, amelyeket a királyt erdélyi útján kísérő vajda adott ki Gyulafehérváron. S mivel az ilyen alkalmakkor kiadott oklevelekből nem következtethetünk arra, hogy a király Gyulafehérvárott székelt volna, ugyanúgy nem állíthatjuk azt, hogy a vajdáknak lett volna itt székhelyük. Legfőnnebb egy érveléssel több indokolta a püspöki székhelyen való időzést, amely biztosan kedvére való kényelmet nyújtott a vendégek számára. Az ilyen alkalmakat leszámítva, melyek a feudális elveknek megfelelően a legtermészetesebbek voltak, a vajdának nemigen volt keresnivalója más birtokán, ez esetben a püspökén és a káptalanén.

Az a tény, hogy a vajda bírói székét Szentimrén vagy a rendi gyűlések alkalmával Tordán tartotta, bizonyítja, hogy semmilyen joggal nem rendelkezett Gyulafehérváron belül vagy fölött, tehát székhelye sem volt itt. Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha számolunk azzal, hogy a vármegyei nemesség általános rendi gyűléseinek (congregatio) színhelye a legtöbbször Torda volt. Az a két congregatio, melynek színhelye Gyulafehérvár volt 1291-ben és 1358-ban,⁴¹ magának a királynak személyes jelenlétével és részvételével magyarázható, nem pedig azzal, hogy a város vajdai székhely lett volna.

Továbbá, a vajdai tisztség jellegéből adódóan – mint a királyság báróságainak egyike, amely a szorosabb értelemben vett Magyarország ispáni tisztségéhez hasonlóan a király adománya volt és ugyanő vissza is vehette – következik, hogy nem élethosszigan

viselt tisztség volt. A vajda nem volt elmozdíthatatlan, tehát nem is hozhatott létre saját vajdai udvart az ilyen jellegű intézménynek megfelelő jellemzőkkel. Teljesen kivételes eset a Kán Lászlóé, aki valóban önállósulni próbált a központi hatalomtól, ez azonban egyáltalán nem tipikus, és a XIII. század végi – XIV. század eleji Magyarországon uralkodó feudális anarchia velejárója volt. Az erdélyi vajdák nagy száma, a gyakoriság, amellyel a tisztségben egymást váltották, átlagosan néhány évig töltve be e funkciót, nem kedveztek annak, hogy a szó igazi értelmében vett székhely létesüljön Erdély területén.

A fentiek alapján összefoglalhatjuk, hogy Gyulafehérvár nem volt sem a vajda székhelye, sem a Fehér megyei ispáné. Ebből következően tehát „vegyes” – egyházi és világi központ sem volt. Gyulafehérvár – legalábbis a XIII. században – kizárólag az erdélyi egyházmegye központja volt, mint a gyulafehérvári püspök székhelye.

A magyar krónikás hagyomány szerint, „az erdélyi püspökséget Szent István alapította”, ifjabbik Gyula legyőzése után, a második ezredév elején.⁴² Mindazonáltal az első ismert püspök csak 1111-ben, majd 1113-ban⁴³ tűnik fel, s újabb utalás az erdélyi püspökre 1156-ból⁴⁴ és 1166. október 24-ről⁴⁵ való, és csak a XII. század végétől ismert az erdélyi püspökök megszakítás nélküli sora. A püspökök joghatósága kiterjedt Erdély legnagyobb részére: a hét nemesi vármegyére és a székely székekre, a szász székek egy részére és eleinte a Barcaságra, kivéve természetesen a hét szász széket élükön Nagyszabennel. Ezek az esztergomi érsekhez tartoztak, ellentétben az erdélyi püspöki egyházmegyével, mely a kalocsai érsektől függött. Az erdélyi püspök egyházi joghatósága alá tartozott néhány Erdélyen kívüli terület is: a krasznai, ugocsai, közép-szolnoki és szatmári főesperességek, valamint a XIV. század elejéig Máramaros is.

Az erdélyi püspök viszonylag kiterjedt egyházmegyéje, a királyi privilégiumok és adományok, magánurak adományai, valamint a századokon át tartó birtokfelhalmozódás igen jelentős jövedelmeket biztosítottak a püspököknek, illetve a gyulafehérvári káptalan-

nak. A XV–XVI. század folyamán – jövedelmeit tekintve – az erdélyi püspökség a harmadik–negyedik helyet foglalta el Magyarország püspökségeinek rangsorában, erdélyi viszonylatban pedig a legkiterjedtebb feudális birtokosnak tekinthető.

Ezek a jövedelmek mind a püspököknek és a káptalan tagjainak, mind az egyházi személyzetnek általában s a püspöki udvarhoz tartozóknak eléggé magas életszínvonalat biztosítottak ahhoz, hogy az egyházi funkciók és tisztségek (főesperességek, kanonoki tisztségek) Erdélyben is igen keresettek legyenek. Jóllehet a kedvezményezettek egy része – mintegy 10-20%-uk – anélkül élvezhette az egyházi jövedelmeket, hogy jelen lettek volna a püspöki székhelyen, ugyanis vagy külföldi tanulmányaikat végezték, vagy pedig királyi szolgálatban teljesítettek külügyi vagy belpolitikai jellegű feladatokat; mégis viszonylag nagy számú, az átlagosnál magasabb képzettségű egyházi személy tartózkodott állandó jelleggel a püspöki székhelyen. A püspök két helyettese (vikáriusok) mellett, akik közül egyik Tasnádon székel, a másik azonban kötelező módon Gyulafehérvárott, jelen volt a káptalan négy fő-tisztségviselője – a prépost, az éneklőkanonok, az őrkanonok, a dékán –, a 13 főesperes és ezek helyettesei is némelykor, továbbá a mintegy 30 kanonok. Az egyházi funkciók gyakorlásában, de a gazdasági jellegűekében is az egyháziak e felső rétegét segítette és szolgálta a nagyobb létszámú alacsonyabb rangú egyházi személyzet, amelynek sorában oltárigazgatók, káplánok, presbiterek, diakonusok és mások foglaltak helyet. Ezeket a maguk során számos világi segítette az egyház feudális birtokainak igazgatásában.

A püspöki udvar is elég nagy létszámú személyzettel rendelkezett. A püspök és a káptalan birtokában fekvő város nemcsak az egyházmegye központja volt, hanem Erdély főbb egyházi tisztségviselőinek állandó székhelye is. Bár a káptalantagok egy része közvetlen módon részt vállalt az egyházi javak igazgatásában, beleértve a püspök javait, ugyanúgy mint az egyházi kérdések megoldásában is, a püspököknek saját udvara volt, élén a püspöki uradalmak jószágigazgatóival. E tisztséget más központokban is

felleljük, például Gyalun, emellett találunk jegyzőket, írnokokat, udvartartási/igazgatási személyzetet, várispánt és a katonákat, kik az egyháziak személyi védelmét látták el és természetesen vagyont is őrizték. Az erdélyi egyházi ügyek vitelében közvetlenül résztvevők létszáma néhány százra becsülhető. Ezerre tehető, vagy talán ezret is meghaladja mindazok száma, akik közvetlenül vagy közvetetten részt vettek az olyan tevékenységekben, amelyek valamilyen módon a püspökhöz és udvarához, valamint a káptalanhoz fűződtek. Tekintettel a XV–XVI. század küszöbén 1000-2000 közötti létszámra becsült városi lakosságra, ennek legnagyobb része tehát közvetlenül a két főbb egyházi intézmény szolgáltatásában állhatott: a püspökségében és a káptalanében.

A püspökség és a káptalan mellett azonban más egyházi jellegű intézményről is tudomásunk van Gyulafehérváron, sokkal kisebb létszámú személyzettel ugyan, de amelyek csupán meglétükkel is igazolják a település urbánus jellegét,⁴⁶ és – természetesen – növelték tekintélyét, s építményeikkel ugyancsak hozzájárultak Gyulafehérvár városi jellegének és fontos egyházi központ jellegének kihangsúlyozásához.

Eszerint, Gyulafehérváron működött már a XIII. századtól az ún. ágostonrendi szerzetesek kolostora és egy domonkos kolostor.⁴⁷ Az ágostonrendi szerzetesek gyulafehérvári konventjét már a XIII. század végén említik (1293. november 7 – 1301. január 14),⁴⁸ megléte 1545. január 11-én is adatolt.⁴⁹ Övék volt egy templom is Szent István patrocíniumával.⁵⁰ A domonkos rendiek kolostora és apátja Gyulafehérváron legelőször 1289. május 28-án⁵¹ adatolt, és ugyancsak az erdélyi reformáció megjelenéséig állt fenn. 1524-ben a domonkos kolostorban 7 szerzetes volt, négy „laikus testvér” és két novícius.⁵² A Szűzanyának ajánlott saját templomuk egy 1300. július 13-i oklevélben jelenik meg.⁵³ 1293-ban említenek egy a Szentléleknek felajánlott apácakolostort⁵⁴ is, amely feltehetőleg szintén rendelkezett saját templommal vagy legalább kápolnával. Az elvilágiasodás küszöbén ugyan, de sokkal régebb óta fennálló, szintén a Szentléleknek ajánlott ispotályt is találunk a

püspöki székhelyen (1548. március 25).⁵⁵ Tudunk még egy fatemplomról, amelyben Balázs miriszlói pap, a püspök káplánja misézett.⁵⁶

E katolikus egyházi intézmények mellett – a XVI. századi Erdélyben zajló nagy vallási és politikai átalakulások eredményeként – Gyulafehérváron említik a román püspök székhelyét is (1581. január 16),⁵⁷ amely Mihály vajda anyagi és szellemi támogatásával később érsekség rangjára emelkedik. Az ő segítségével épül majd ugyanitt egy érseki templom is.⁵⁸ Ez az egyházi létesítmény, valamint szerzeteseinek tevékenysége kiemelkedő szerepet játszott a művelődés közvetítésében, terjesztésében a román néptömegek felé.

Gyulafehérvár jelentősége növekedett azoknak az intézményeknek a működése által is, amelyek az említett egyházi intézményekhez némiképp kapcsolódva, ám sokkal általánosabb (tehát nem csak egyházi) szerepükkel jelentős mértékben kapcsolódtak egyháziakhoz és világiakhoz egyaránt. Elsősorban a hiteleshelyről van szó, a magyarországi középkor tipikus intézményéről, melynek működését a gyulafehérvári káptalan biztosította. Hiteles oklevél-kibocsátó szerepe és tevékenysége által, a gyulafehérvári hiteleshely a legfőbb fórum a kolozsmonostori konvent és a vajdaság intézménye mellett, mely Erdélyre vonatkozó okleveleket adott ki.

Gyulafehérvár fejlődésében és hírnevének növekedésében a maga nemében fontos szerepet játszott a káptalani iskola is. Azon tisztviselők középszintű képzését biztosította, akik alacsonyabb egyházi funkciót szándékoztak betölteni vagy világi szolgálatot, például adminisztrátori, provizori tevékenységet stb. ellátni. A trivium és quadrivium alapismereteinek elsajátítása által az iskola szorgalmasabbjai előtt megnyílt az út a klasszikus kultúra felé és ezáltal közelebb kerültek az Európa különböző szegleteiből Erdélybe, Gyulafehérvárra szivárgó új művelődési áramlatokhoz, ugyanakkor a társadalmi előmenetelt is biztosította számukra.

Az intézmények sokasága és a Gyulafehérváron alkalmazott nagyszámú személyzet alapján ítélve olyan mértékű intézményi,

emberi és szellemi koncentráció tanúi lehetünk, mely kellőképpen kiemeli a város *civitas* mivoltát, amely nem csak püspöki székhely, hanem kulturális központ is volt.

Az egyházi szervezet jól meghatározott funkciói által sok esetben a világi hatalmi szervezetet is felülmúlta bizonyos feladatok ellátásában tanúsított következetességében. A püspök és a káptalan sokkal egységesebb és földrajzilag átfogóbb igazgatást gyakoroltak a vajdai hatalomhoz képest a szoros értelemben vett Erdélyben, sőt azon kívül is. (A vajdának csak a XV. század negyedik évtizedében – amikor a székely ispáni méltóságot is megszerzi – sikerül e terület fölött közvetlenül katonai-közigazgatási ügyekben is rendelkezni.) A káptalan hiteleshelyi tevékenysége tovább emelte a püspöki székhely tekintélyét. E funkcióhoz kapcsolódott a püspök, vikáriusai, valamint a káptalan tagjai által végzett egyházi tevékenység is. Ugyanakkor az ő feladatuk volt megoldani a püspökség és a káptalan alávetettjeinek jogi természetű problémáit. Nem egyszer találkozunk olyan esettel, amikor e két intézmény képviselői ügyvédként szólalnak fel az általános rendi gyűléseken. A püspökség és a káptalan, mint a legnagyobb erdélyi birtokosok, képviselőiket bízták meg birtokaik igazgatásával. A püspök olykor királyi megbízottként vett részt Erdély rendi gyűlésein. A káptalan képviselői minden alkalommal részt vettek az általános rendi gyűléseken. Az 1542. március 25-i tordai országgyűlésen a három nemzet képviselőiből álló helytartó tanács tagjává választották a káptalan egyik tagját is.⁵⁹ Ugyanakkor a püspökségnek és a káptalannak egyaránt katonai feladatokat is fel kellett vállalniuk: mindkettőnek egy-egy (1000, illetve 500 katonából álló) bandériumot kellett állítani, valamint biztosítaniuk kellett Gyulafehérvár várának karbantartását és védelmét.

Mindezen feladatok sokasága és ahogy ezeknek a püspökség megfelelt egyaránt hozzájárult e két intézmény, a püspökség és káptalan egyre erőteljesebb felvirágzásához, hírnevüknek és befolyásuknak növekedéséhez. Mindezeket azonban a mohácsi csata gyökeresen megváltoztatta.

Gyulafehérvár státusának megváltozása hosszabb időtartam alatt ment végbe: egyházi központból politikai-közigazgatási központtá alakult át, vagyis a fejedelmek székhelyévé és az alakulóban lévő új politikai alakulat központjává vált. E változásról szóló feljegyzéseket hasztalan keresnénk az oklevelekben. Az oklevélkiadás konzervativizmusa, valamint Zápolya uralmának „folytonossága” miatt – előbb mint Erdély vajdája, később mint Magyarország királya Erdélyben – a kancelláriája által kiadott oklevelekben, ugyanúgy mint Izabella és János Zsigmond, továbbá a Báthoriak és más fejedelmek kancelláriájának gyakorlatában nem vehető észre módosulás Gyulafehérvár státusát illetően. A kiadott oklevelek „datum” locativus alakjában a *datum in* vagy *ex civitate/arce* fordulatot használják, amelyhez a város nevét csatolják ablativusban avagy egyszerűen a „datum”-ot, s hozzá a város nevét genitivusban. Némelykor közbeszúriák a „nostra” birtokos névmást is, de nem csupán Gyulafehérvár esetében, hanem a többi helységében is, annak az elvnek és jognak tükrözésére, miszerint a fejedelmi hatalom mindennek legfőbb birtokosa. Következésképpen a fejedelmek saját okleveleikben nem tartották fontosnak vagy érdemesnek följegyeztetni Gyulafehérvár politikai-közigazgatási szempontból kiemelkedő jelentőségét. Nem így azonban azok az idegenek, kik a fejedelmi udvarban jártak. 1564-ben Giavanandrea Gromo jegyzi fel, hogy Gyulafehérvár „a király városa”.⁶⁰ 1574-ben a francia Pierre Lascalopier így írt: „Gyulafehérvár az ország központja lett s a fejedelmek székhelye, egészséges levegője és a környező jó földek miatt.”⁶¹

Gyulafehérvár növekvő szerepét tükrözik a székhely státussal járó attribútumok és funkciók megjelenése, mint például a fejedelmi udvar melletti központi politikai, közigazgatási, gazdasági, vallási és más intézmények,⁶² mindegyikük az intézmény sajátos feladatait ellátó képzett és megfelelő gyakorlattal rendelkező személyzettel. Ilyen volt a kancellária, mindazon specifikus funkcióival, melyek gyakorlatilag az államszervezet összes területére kiterjedtek: oklevél- és iratkiadás, a fejedelmi udvar problémái, az

országgyűlések összehívásával és lebonyolításával kapcsolatos problémák, a rendek jogai, közigazgatási ügyek, gazdasági jellegű feladatok, főleg a bányakitermelés és a járulékos hivatalok irányítása (kiegészítve ezáltal a maga különálló szervezetével rendelkező kincstár tevékenységét), hadügyek, jogi problémák, a fejedelmi postaszervezet irányítása, külügyek, melyeket mind-mind Gyulafehérvárról irányítottak.

Itt székelték a fejedelemség igazgatásával megbízott központi intézmények: a kincstár, a központi katonai és udvari intézmények, a fejedelmi tábla a maga különféle részlegeivel, aminthogy feltehetőleg ugyanitt székelték a fejedelemség főbb méltóságai és hivatalnokai is, a fejedelmi tanács tagjai stb.

A XVI. század második felében a vallási küzdelmek, a katolicizmus és a reformáció, majd később a reformáció különböző irányzatai közötti ütközés hatására néhány kiemelkedő udvari tisztségviselő mellett János Zsigmond is egyre inkább beavatkozott a vallási ügyekbe. Dávid Ferenc kálvinista, majd unitárius lelkész a fejedelem lelkészévé vált. S míg a katolikus Báthoriak udvarukba fogadtak néhány jezsuitát élükön Possevinóval, a XVII. század folyamán ismét kálvinista püspököket találunk a fejedelmi udvarban. Neveltetésük, habitusuk, de felügyeleti joguk értelmében is a fejedelmek elvárják, hogy vallásuk püspöke Gyulafehérvárott székelyen. E köztudottan középkori eredetű hagyománynak fényében egyáltalán nem tűnik elfogadhatatlannak az a kijelentés, hogy nem véletlenül helyezték Gyulafehérvárra az ortodox püspökséget. Erőteljes kultúrpolitikai érdeklődést tapasztalhatunk – legalábbis János Zsigmond uralkodásának idején –, hiszen Raphael Hoffhalter nyomdájának gyulafehérvári alapítása bizonyítja, hogy ez az uralkodó felfogta ennek az új propaganda- és művelődésterjesztő eszköznek a jelentőségét.

Az országgyűlések színhelyének változása is tükrözi Gyulafehérvár politikai–közigazgatási státusának felfelé ívelését: a középkori Erdély „központjától” az erdélyi fejedelemség székhelyének e városba helyezéséig. Ewig – Franciaország királyi székhelyeiről

szóló alapvető tanulmányában – kimutatta, hogy az ilyen státusnak megfelelő kritériumok és mutatók lehetnek a királyi építkezések, útvonalai, alapításaik, temetkezési helyük, az utódot választó gyűlések színhelye, valamint a társadalom felsőbb rétegeinek képviselői gyűlései. Az utóbbi tényezőt tekintve Gyulafehérvár város jelentősége számottevően növekszik: egyrészt az egyre több alkalommal itt megrendezett országgyűlés színhelyeként, másrészt pedig mint város, mely vállalja e minőségét s megfelelni is képes az e feladattal járó feltételeknek. Gyulafehérvár tehát felfelé ívelő pályán halad azáltal, hogy olyan minőségi elvárásokat képes teljesíteni, melyek időben lehetővé teszik valódi fejedelmi központtá válását.

A XVI. századig csak kivételes alkalmakkor tartották a rendi gyűléseket másutt, mint azt a szokásjog szentesítette: az erdélyi három rend általános gyűléseinek esetében e színhely Torda volt; gyakoriságuk rendes körülmények között évenkénti egy rendi gyűlés volt. 1540-től 1613-ig nem kevesebb, mint 258 országgyűlést tartottak (általánost, részlegest vagy táborit) összesen 44 helységben.⁶³ Ahhoz, hogy Gyulafehérvár státusának változását és fejlődési szakaszait, valamint az általános rendi gyűlések „állandósulását” felvázolhassuk, a 73 esztendőnyi intervallumot két részre osztottuk: az 1540 és 1575 – Báthori István lengyel királlyá választása közötti időszakra, valamint a Bethlen Gábor uralkodásának kezdetéig (1613) terjedő időszakra. Ámbár mindkét fázisban voltak zavargásokkal teli periódusok, belső pártpolitikai harcok vagy ellenséggel – törökkel, a Habsburgokkal – való harcok, amikor is több országgyűlést tartanak, mint a békeidőben megszokott két országgyűlés (egyik tavasszal, másik ősszel), a két intervallum közötti minőségi különbség nyilvánvaló. Eszerint az első intervallumban 145 országgyűlést tartottak, átlagban évenkénti 4,14-et, míg a második szakaszban majdnem ugyanannyi év alatt (37) 32-vel kevesebb országgyűlést tartottak, tehát évenként 3,06-ot. Ez ennek az intézménynek a stabilizálódását tükrözi, amikor fokozatosan – a különleges állapotok, háborúk dacára –, az országgyűlések szá-

bályozására és szabályos időszakonkénti összehívására tesznek kísérletet. E különbség a két periódus között annál is figyelemre-méltóbb, mivel a második periódus magában foglalja Báthori Zsigmond zavaros uralkodásának éveit is.

Ennek az intézménynek a stabilizálódását tükrözi az országgyűlések színhelyeiként megjelenő városok száma is. Az országgyűlések színhelyeként megjelenő városok aránya az első időszakban kedvezőbb (26:28 arány), az összes országgyűlés számához viszonyítva. Az egy városra eső arány tekintetében a második időszakban átlagban 5,57 országgyűlést tartottak egy városban, az első időszakban pedig csak átlagban 4-et. Gyakorlatilag ezek a számadatok csak részlegesen tükrözik a végbement folyamatot, mivel 1540-1613 között nem kevesebb mint 62 helységben tartottak országgyűlést. Ahhoz, hogy átfogóbban megvilágítsuk a folyamatot, elemeznünk kell az egyes városokra eső országgyűlések számát, azt, hogy hogyan tükrözik e számok bizonyos helységek szerepét és jelentőségét, illetve az irántuk megnyilvánuló „kedvezést”.

Ámbár nincs tudomásunk korabeli statutáris jellegű szabályozásról az általános rendi országgyűlések összehívásának módozataira és helyszínére vonatkozólag, vagy arra nézve, hogy milyen elvárásoknak/feltételeknek kellett megfelelnie a helységnek, mégis, az országgyűlés szervezésének korabeli konkrét gyakorlatból és körülményeinek elemzéséből, valamint a helyszínek időbeli összehasonlításából kihámozható néhány fontos következtetés. Következőleg, az egyes helységekre eső országgyűlések száma, úgymint időbeli elhelyezésük (mikor kerültek megrendezésre) is nagyon különböző.

Az 1540-1575 közötti időszakban a 145 országgyűlés a következőképpen csoportosítható: 16 helység csak egy-egy országgyűlés színhelye volt. Mindkét időszakra érvényesen megjegyzendő, hogy az olyan fontosabb helységek (települések) mellett, mint Küküllővár, Beszterce, Fogaras, Szamosújvár, Kolozsmonostor, olyan közigazgatási-urbanisztikai szempontból jelentéktelenebb helységekben is tartottak országgyűlést, mint Bonyha, Küküllővár, Zsombor,

Baráthely, Szamosfalva, Somkerék, Berethalom, Sink, Nagyselyk. Ugyanez a helyzet az 1576-1613 közti időszakban, amelynek folyamán olyan fontosabb helységek, mint Szászváros, Déva, Brassó, Szamosújvár, vagy kevésbé fontos mezővárosok, mint Nyárádszereda, Feketealom mellett megjelennek teljesen jelentéktelen helységek is, mint Fehéregyháza, Lécfalva vagy Petele, sőt Erdélyen kívüli helységek is, mint Nagybánya és Temesvár, s még Suceava is, ahol az egyik párt tartott részországgyűlést 1600. május 16-án, Mihály vajda jelenlétében.⁶⁴

Ezen helységek kiválasztására könnyen találunk magyarázatot. Választásukat sürgős politikai vagy katonai események indokolták, amikor sürgősségi határozatokat kellett hozni, s nem lett volna idő megfelelő körülményeket nyújtó helységben összeülni meghozatalukra. Ilyen körülmények között tartottak meg több részországgyűlést és tábori országgyűlést.

Mindkét időszakra érvényesen majdnem ugyanazokat a helységeket leljük fel, amelyek 2-13 országgyűlés színhelyei voltak. Összeszámlálva az első, illetve a második időszak országgyűléseit, ezek a helységek a következők: Gyalu (2/0), Nagyszeben (3/5), Nagyenyed (4/6), Medgyes (7/5), Szászsebes (8/2), Segesvár (9/0), Marosvásárhely (13/2). E számadatokból következtethetünk az illető helységek szerepének és jelentőségének növekedésére vagy csökkenésére egyik időszaktól a másikig. Eszerint Marosvásárhely az első időszakban a 4. helyet foglalja el az országgyűlési színhelyek tekintetében, a második időszakban viszont csak a 7-8. helyen áll 2 országgyűlés helyszínéül.

A folyamat lényege kimutatható a helyszín szempontjából az első három helyen álló helységek összehasonlítása által. A legfontosabb helységek szintjén észlelhetővé válik a némelykor igencsak meglepő változás, mely a városok státusában végbemegy. Az országgyűlések számának tekintetében a többi messze meghaladó az első három helyezett: Torda, Kolozsvár és Gyulafehérvár. Az első, illetve a második időszak országgyűlései számának megfelelően a felállás a következő: Torda (37/12), Kolozsvár (22/32),

Gyulafehérvár (24/38). Torda, a vajdaság korabeli országgyűlések hagyományos színhelye, megőrzi jelentőségét 1540 után is, 37 országgyűléssel. 1575 után Torda elveszítette első helyezését, ugyanis az országgyűléseket egyre inkább Kolozsváron és Gyulafehérváron tartották. Kolozsvár, amely az 1540-1575 közötti időszakban a harmadik helyen állott az országgyűlések száma szerint, a második időszakban tovább emelkedett jelentőségében és a második helyet foglalja el 32 országgyűléssel. A leglátványosabban Gyulafehérvár emelkedett, ahol 1540 után 24 országgyűlést tartottak, 1576-1613 között pedig jelentőségében az első helyre kerül az erdélyi városok közül fejedelmi székhelyi minőségéből adódóan, amit az is tükröz, hogy az országgyűlések legkedveltebb székhelye lesz (38 országgyűlés). Az a tény, hogy Gyulafehérváron tartották a legtöbb országgyűlést, s e téren túlsúlya csak tovább emelkedett a következő században, kiválóan tanúsítja, hogy ennek a városnak megnőtt a jelentősége és szerepe, s a XVI. században már gyakorlatilag az erdélyi fejedelemség székhelyévé és központjává vált.

E három város példája a városi települések három lehetséges érvényesülési és emelkedési pályáját szemlélteti, bizonyos tényezők kedvező összejárása nyomán: a hagyományt képviselő Torda éppen e *hagyománynak* köszönhetően őrzi meg egy jó ideig jelentős szerepét; Kolozsvár *látványos fejlődéséből* adódóan lép föl és előzi meg a szász városokat lehetőségeiben és a helyszín-választáskor megmutatkozó kedveltség terén, ám mindezen kedvező adottsága dacára elmarad Gyulafehérvár városának *politikai-közigazgatási jelentősége* mögött. Utóbbi ugyanis nem gazdasági szerepével dominál, hanem központi funkciója által – eleinte csak vallási, később azonban a legfelsőbb politikai hatalom központjaként. A különbség igen jelentős, ha az országgyűlések számát és csoportosulását tekintjük az 1540-1613 közötti teljes időszakot felölelő összevont listán. Az egyetlen egy országgyűlés színhelyeként szereplő 31 helység, tehát az összes helység háromnegyede mellett, 2 országgyűléssel következnek: Gyalu (az észak-nyugat erdélyi püspöki birtokok központja), Déva és Szamosújvár (hadi szempontból jelen-

tős városok), valamint a szász városok közül a fejedelmi hatalomhoz talán a legközelebb álló Beszterce. A 8 országgyűlés helyszínéként szereplő Nagyszeben, és a 9 országgyűlés színhelyét, Segesvárt megelőzi két, Gyulafehérvárhoz közelebb fekvő település: Nagyenyed és Szászsebes 10 országgyűléssel, Medgyes 12-vel, Marosvásárhely 15-tel, a rangsort pedig az első három „fontos” város vezeti: Torda 49-cel, Kolozsvár 54-gyel és Gyulafehérvár 62 országgyűléssel. Arányukat tekintve, az első időszakban e három város az országgyűlések 57%-ának volt színhelye, míg a második időszakban már Kolozsvár és Gyulafehérvár – tehát csak ketten – elérik a 60,17%-ot, mindhárom pedig együtt 63,9 %-ot, tehát az országgyűlések számának 2/3-át.

Igaz, e számok nem abszolutizálhatók, ám az általuk rajzolt irány nem hagyható figyelmen kívül, legalábbis a nagy számok törvényének szintjén. Nem véletlen, hogy a helységek 36%-ában csupán egy országgyűlést tartottak. Hiszen amellet, hogy egy-egy országgyűlés helyszínének megválasztásakor közrejátszhattak szubjektív vagy pillanatnyi körülmények (például a fejedelem akaratára vagy katonai helyzet), az országgyűlések megtartásakor – és vonatkozik ez a tábori országgyűlésekre is, s még inkább az egy vagy két hétig elhúzódó általános/rendes országgyűlésekre – számolni kellett a beszállásolási és ellátási lehetőségekkel, beleértve az illető régió elsősorban gazdasági, de infrastrukturális és humán erőforrásait is, melyek együttesen jól tükrözik az illető helység fejlettségét. A 73 év alatt tartott országgyűlések 44 helyszínéből (körülbelül egy negyedét leszámítva), mint Fehéregyháza, Barát-hely, Sink, Zombor, Zsuk, Petele, Szamosfalva, Somkerék vagy Nagyekemező), az összes többi vagy *mezőváros (oppidum)* – Bonyha, Kolozsmonostor, Fogaras, Nyárádszereda, Szászváros, Szászsebes, Marosvásárhely, vagy *város (civitas)* – Nagybánya, Berethalom, Brassó, Nagyszeben, Nagyselyk, Beszterce, Segesvár, Medgyes, Torda, Kolozsvár, Gyulafehérvár – vagy pedig várral rendelkező település – Nagybánya, Sebesvár, Küküllővár, Feketehalom, Lécfalva, Temesvár, Déva, Szamosújvár, Torda.

Gyulafehérvár annak ellenére, hogy gazdaságilag nem vetélkedhetett a fontosabb szász városokkal, mégis *civitas* volt, aminthogy várral is rendelkezett. Mindezek, valamint az a tény, hogy itt volt a fejedelem székhelye, valamint kezdettől az erdélyi püspökség, majd később a fejedelmi adminisztráció jól képzett személyzete, elősegítették emelkedését, politikai- közigazgatási és kulturális szerepének növekedését.

Jegyzetek

1. Ursu, Horia: *Alba Iulia*. Editura Tineretului. București, 1968. 73. „Mindennél valószínűbb, hogy Bálgrád (a románok által az újkorban is használt neve Gyulafehérvárnak) e »római román terület« fővárosa (*capitală*) volt. Már az a tény is, hogy közvetlenül ezután, a hatalom új birtokosai (*stăpânitori*) ide helyezik székhelyüket, igazolja ezt a nézetet.”
2. *Alba Iulia 2000 de ani de existență*. Coord. Trandafir Marian, Alba Iulia, 1975. 115.
3. Uo.
4. Uo. 120, 135.
5. „Némely írott dokumentum, melyek számát a nyolc századnál hosszabb dúlások apasztották, még említi a 'románok erdeje' vagy a 'románok földje/országa' mellett egy-egy *Princeps ultrasilvanus*-t (1103), *Mercuriust* vagy ama 1176. évi *Leustachiust*. Természetesen székhelyük Bálgradban volt, abban a Bálgradban, amelynek vezérét is említik 1097-ben, *Comes Belegratae*-t, de amely lassan-lassan a katolikus papok kezére kerül. 1199-ben Bálgradot 'szent Mihály földje'-ként említik, majd néhány év múlva a '*canonici Albenses*' (1213) szálláshelye lesz.” Ursu, Horia: i. m. 77–78.
6. *Villes et paysages de Roumanie* (Romániai városok és tájak). Publié par les soins de l'association I. V. Pârvan; Popa, Al. és Berciu, I.: *Cetatea Alba Iulia*. Bukarest, 1962. Editura Meridiane 13.; Ursu, Horia: i. m. 90–94., 111, 128, 132; *Alba Iulia 2000*. 133, 139, 144, 146, 150, 160, 187, 190, 210.; Lascu, N.: *Alba Iulia et ses environs*. Bucarest, 1945. 10.
7. *Alba Iulia 2000*. 109–110, 119. „A Gyulafehérvári régészeti ásatások bizonyítják Erdély legfontosabb, erődítménnyel ellátott településének meglétét a X.-től a XII. századig. A források megerősítik ugyanakkor, hogy egy ilyen település valóban Erdély vajdájának fővárosa volt, legalábbis Erdély magyar meghódításáig” Uo. 116. Pascu, Ștefan: *Ce este Transilvania? Was ist Siebenbürgen?* Cluj–Napoca, Editura Dacia. 1983. 48, 47, 246, 247.

8. „Itt, a Maros mocsarai fölött, melyek megfeleltek arra, hogy néhány szegény kereskedő és a román robotolók belakják, helyezkedett el Erdély vajdai palotája, melynek udvara gazdagsággal, csillogással és kicsorduló étellel pompázott.” Berciu, Ion: *Alba Iulia*. Sibiu, 1943. 8.
9. Ursu, Horia: i. m. 83, 88, 89, 93. „Egy fővárosnak az ország vagy éppenséggel a történelmi rendszer kifejeződésének kell lennie. Képviselnie kell ezeket. Egyféleképpen azt a szintézist testesíti meg, mely az adott ország pulzusát tükrözi. A Magyarország fennhatósága alatt levő erdélyi vajdaságban, tehát a XII–XIII. században, Gyulafehérvár a vajdaság székes városa volt, de nem egy állandó székhely, ugyanis országgyűléseket több más városban is tartottak, a hatalmas hűbérúr pedig katonai és bírói feladatai gyakorlására bármikorra kihirdethette az ítélkezési napot vagy a nemesi hadak gyülekezését.” Uo. 93.
10. *Alba Iulia 2000*. 116, 120, 123.
11. *Istoria României*. II. köt. București, 1964. 82, 88; Sebestyén, Gy. és Sebestyén, V.: *Architectura renașterii în Transilvania*. București, 1963. 16.; Berciu: i. m. 8; Lascu: i. m. 9.
12. Mircea Păcurariu véleménye szerint: „Az ortodox egyházak és intézmények katolikusokkal való helyettesítésének szokása nyomon követhető Erdély más részeiben is. Gyulafehérvárott az itteni görögkeleti püspökség helyébe hozták a magyar katolikus püspökséget, mely eredetileg Tasnádon alapított (ma Szatmár megye), majd Kolozsvárra költözött. Gyulafehérvárra költöztetése László király (1077–1095) idejében történt, valószínűleg 1092-ben. Tehát, mint Bihar esetében, a görögkeleti egyházi berendezkedés fölé telepedett a magyar katolikus.” Păcurariu, Mircea: *Începuturile mitropoliei Transilvaniei*. București, 1980. Editura Institutului Biblic și de misiune al bisericii ortodoxe române. 33.
13. „A katolikusok egyre gyakoribbá váló betelepülésekor már létezett a román Bálgrad, ám e katolikusok vallási központtá alakítják, amelyből különféle irányokba indul az 'apostoli misszió'. Végeredményben a rá következő évszázadokban az egyházi hatalom kerekedik felül, a laikust uralva, akárcsak Rómában.” Ursu, Horia: i. m. 78. Ugyanő jelenti ki: „A vajdák gyulafehérvári udvara nem különbözött más magyar, lengyel, morva, német, olasz vagy éppen francia mágnás udvarától. Udvaruk körül intenzív városi és különösen adminisztratív tevékenység folyt. A kancellária ugyanitt székel, úgyszintén a mindenfajta adók hivatalai. És meglehet, hogy mindezek nem jelentettek annyit, mint a hatalmas püspökség, mely ugyaninnen irányított.” Uo. 93.
14. Rusu, Mircea: *Castrul Apulum și cetatea feudală*. Cluj-Napoca, 1979. 63.
15. „Gyulafehérvárott a XII. század végén–XII. század elején körvonalazódik a társadalom feudalizálódási folyamatának két aspektusa. Két hatalom

- jelenléte észlelhető: a királyi vár/megye/, mely kiterjedt területeket foglal magába, érintvén a Barcaságot és Székelyföldet, valamint a fehérvári püspökség és káptalan, két különálló intézmény, mely két nagy hűbérúrrá válik, kiterjedt földbirtokok és javak, falvak, erdők, vizek, sóbányák birtoklása, vámok és királyi adómentességek kézbentartása következtében, s ezáltal Gyulafehérváron Erdély legnagyobb feudális birtokai alakulnak ki.” *Alba Iulia 2000*. 121.
16. Toynbee, Arnold: *Orașele în mișcare*. București, 1972. Editura Politică. 28–68.
  17. Cucu, Vasile: *Orașele României*. București, 1970. Editura Științifică. 97, 91, 98, bár a 24–25. oldalon szereplő 1. ábrán Gyulafehérvár úgy szerepel, mint „olyan ókori város, mely nem jelenik meg újra a feudalizmusban”.
  18. Pascu, Stefan: *Voievodatul Transilvaniei*. I. Cluj, 1972. 66–74.
  19. *Documente privind istoria României* (továbbiakban DIR)., C sorozat, XI., XII. és XIII. század. I.köt. 1075–1250. București, 1951. 12. sz. 16.
  20. Uo. 200. sz. 19.
  21. Pascu, Stefan: i. m. 47–48.
  22. *Istoria României*. 259.
  23. DIR, C sorozat, I. kötet. 283. sz. 327–328.
  24. Temesváry János: *Erdély középkori püspökei*. Kolozsvár, 1922. 80.
  25. DIR. C sorozat. XIII. század. 1250–1300. 350. sz. 310.
  26. Uo. 106–110, 118–119, 146, 171.
  27. Uo. 190–191.
  28. Uo. 38, 80.
  29. Uo. 348.
  30. *Documenta Romanica Historica* (C sorozat) (a továbbiakban DRH). București, 1985. XII. kötet. 205. sz. 188.
  31. DIR. XI., XII., XIII. század. 1. kötet. 171.
  32. Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató tevékenysége*. Budapest, 1940, 15, 33, 85, 102.
  33. DIR. 209. sz. 190–191.
  34. „A XIV. században azonban (néhány adat a XV. században is felbukkan, az utolsó 1425-ben kelt) az alvajdák egyúttal a Fehér megyei ispáni címet is viselik. Az alvajda e tisztsége azáltal jöhetett létre, majd válhatott általánossá, hogy már a kezdetektől a vajdai ítélőszék Szentimrén székelt, tekintettel Fehér megye központi fekvésére. Ám a XIV. század folyamán e bírói széket az alvajda töltötte be, aki a megye ispáni tisztét is betölti, lévén, hogy állandó jelleggel ott tartózkodik a megyeközpontban.” Janits: i. m. 15.
  35. Janits: i. m. 53–57; Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó. 76–80.

36. Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou királyság kormányzati vezetéséről. *Századok*. 1983. 5. sz. 903.
37. Eugen Ewig. *Résidence et capitale pendant le haute Moyen-Âge*. *Révue historique*. CCXXX. 1963. Juillet-Septembre. 25-72.
38. DIR. XIV. század. 1-4. kötet.
39. Franz Zimmermann-Carl Werner-Gustav Gündisch: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* III. Hermannstadt, 1902, I-VI. kötet.
40. *Urkundenbuch*. VI. köt. 3687. sz. oklevél 1469. március 6. 380.

<u>DIR (DRH) C Erdély</u>		<u>Urkundenbuch III-VI.kötet</u>	
1301-1365		1391-1473	
Szentimre	95	Szentimre	47
Torda	8	Torda	33
Felsőváradja	4	Küküllővár	9
Hátszeg	4	Nagyszeben	6
Kolozsmonostor	3	Küküllőkörös	4
Magarsülye	1	Sebeskápolna	3
Maroscsesztve	1	Gledény	2
Ilyésháza	1	Novaj	2
Fahíd	1	Kisszentlászló	2
Szamosfalva	1	Medgyes	2
Léta	1	Küküllőszentmárton	2
Bonchida	1	Beszterce	2
Erked	1	Déva	2
<u>Küküllővár</u>	<u>1</u>	Buda	2
	123	Sinfalva	1
		Gyulafehérvár	1
		Marosvásárhely	1
		Almakerék	1
		Szászsombor	1
		Görgény	1
		Sorostély	1
		Gernyeszeg	1
		Felsőváradja	1
		Zsuk	1
		Csicsóholdvilág	1
		Szászrégen	1
		Holdvilág	1
		Bólya	1
		Szelindek	1
		Alsóbajom	1
		Kolozsvár	1
		Vizakna	1

Brassó	1	
Vingárd	1	
Felsőpestes		1
Összesen:	147	

41. DIR, XIII. század. 2. kötet.
42. Györffy György: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanának regestruma. *Századok* 1983 (117) 5. sz. 1104–1105. Az 1008-as esztendő mellett foglal állást.
43. DIR, C sorozat. 1. köt. 2., 3. oklevél. 2.
44. Uo. 6. sz. 3.
45. Uo. 9. sz. 4.
46. Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. *Századok*. 1972. 1. sz. 92–96.
47. *Alba Iulia 2000*. 143.
48. DIR, XIII. század. 2. kötet. 400–401.
49. Szilágyi Sándor (szerk.): Erdélyi országgyűlési emlékek. I. köt. Bp., 1886. (továbbiakban EOE).
50. DIR, XIII. század. 2. köt. 479.
51. Uo. 308.
52. EOE. I. köt. 529.
53. DIR, XIII. század. 2. köt. 479.
54. *Alba Iulia 2000*. 50.
55. Baththaneum könyvtár. A kolozsmonostori konvent levéltára. V. 179.
56. Beke Antal: *Az Erdélyi Egyházmegye képe a XIV. század elején*. Esztergom, 1894. 278. és kk.
57. Moisescu, Cristian: Considerații cu privire la tipologia monumentelor dispărute ale Mitropoliei Bălgradului. *Studii și cercetări de istoria artei*. XIX. 1972. 289. Păcurariu Mircea elfogadván Meteș Ștefan véleményét, állítja, hogy a Báthori István által 1572. augusztus 3-án kiadott oklevél tájékoztatása szerint a püspökké szentelt Eftimie volt „a románok legelső metropolitája egész Erdélyországból és a magyar részekből Bălgrad vagyis Gyulafehérvár székhellyel” (i. m. 106, 108.), pedig csak egy 1581. január 16-i oklevél említ egy bizonyos 'Erdélyi Fehér megye románjainak püspöké'-t, akinek Gyulafehérváron háza volt, de a várfalakon kívül. Ez a püspök, aki tulajdonképpen – mint Antonio Possesvino följegyzi – a metropolita címet viselte, és Gyulafehérváron székelt. Uo. 109–110.
58. *Alba Iulia 2000*. 156, 163, 165, 179.
59. EOE. I. köt. 85.
60. Holban, Maria (szerk.): *Călători străini despre țările române*. II. köt. București, 1984. 318, 342.

61. *Pierre Lascalopier utazása Erdélybe (1574)*. Benda Kálmán és Tardy Lajos kiadása, Budapest, 1982. 72. Cernovodeanu, Paul: *Călătoria lui Pierre Lascalopier în Transilvania și Țara Românească. Studii și materiale de istorie medie*. IV. București, 1960. 433–462.
62. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata*. Bp., 1980.
63. Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez*. Budapest, 1976. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 76. sz. Uő: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. 396–405.
64. EOE. IV. köt. 1878. 31. 1. jegyzet: „anno 1600. május 16, együtt lévén kilencen vagy tízen egy órányit Moldvában, Suceava mellett, elrendeltünk 3 forint adó (fizetését) a vajda kegyelméből.”